

Листи з-над Полтви.

Се славы рускои уламокъ,
Счо мѣстить при собѣ Пелтевъ.

І. Львицкій.

ЛИСТ ПЕРШИЙ.

Ш. Редакция Л.-Н. Вістника ласкаво дала мені концесію заповнити своїм пером прогалину, котру я добачав у складі сього журналу. Справді, коли від Spectator-а знад берегів Дніпра галицькій публіці цікаво довідати ся, чим интересується ся, тішити ся і смутити ся закордонна Україна, то я думаю, й закордонним (правда — нечисленным, але тим дорожшим) читачам буде цікаво довідати ся від Observer-а знад берегів Полтви, чим живе Україна-Русь австріяцька; тай мої наймиліші родимці будуть може цікаві почути від мене дещо, що не завсѣди знайдуть в иньших друкованих над Полтвою шпальтах. Отже сьміло розпочинаю мої листи знад берегів нашої славної Полтви, берегів уже ідеальних, від коли львівський магістрат поховав під кам'яним бруком бурхливі хвилі сеї історичної ріки, — але Русину доля призначила ролю бути ідеалістом, се його історичне право, і я в повним правом і далі можу собі пишучи се, деклямувати:

Пріятнымъ чувствомъ упоенный,
Вхожу въ отечественный градъ:
Се холмъ я вижу возвышенный,
Где церковъ — матеръ русскихъ чадъ.
Насупротивъ высокій замокъ,
Который основалъ нашъ Левъ:
Се славы рускои уламокъ,
Счо мѣстить при собѣ Пелтевъ...

Уже з сих віршів кожний читач, котрому не відбили глуздів ювілейні патики на Високім замку, порозуміє, що в мені має до діла не з якимсь Пилипом з конопель, тільки з чоловіком делікатного виховання, опертого на історичних началах. Тому гірко розчаруєть ся кожний, хто думає, що я відразу, „по козацьки“ кину ся на якусь злобу дня й із піною на губах почну доводити потребу засновання якоїсь нової спілки, або безосновність нападів на фонетику. Чекай, небоже, і ми потрафимо з офіцерами чай пити!

І так починаю *more patrum* — від попереднього. В історії нашій 1898 рік буде записаний як многоювілейний. Се імя належить йому над всяку непевність. Від початку року і до кінця нарід тільки й робив, що святкував ювілеї, і пригнічений їх многотою деякі вже й пускав поза ухо, бо не годен був усіх витримати. Не кажу вже за загальніші ювілеї — цісарський, папський, революції 1848 р., але на нашій тіснійшій вітчизні — кілька то їх було! 250 літ повстання Хмельницького, 100 літ нової української літератури, 50 літ знесення панщини, національного руху на Галицькій Русі, 50 літ Галицької Матиці й руської публіцистики, 25 літ Товариства Шевченка і літературної діяльності дра Франка... Галицькі Поляки зривались, урядивши ювілейні свята Міцкевича, Собеского і увільнення Львова від Хмельницького, а галицькі Общероси, проминувши свої льокальні ювілеї, заповідають в реванж за святкування століття українського національного відродження — святкувати столітній ювілей Пушкіна! Чисто як гриби по дощі...

Головно два ювілеї опанували нашу суспільність: першу половину сього року, найбільше весну і до літніх вакацій — святковано ювілей знесення панщини і відродження галицької Русі, другу — аж до кінця руського року і далі — столітє національного відродження України-Русі й нової української літератури. Ініціативу до сего святкування першого ювілея дав сконсолідований комітет партій народовецької і общеросійської (москвофільської чи твердої), вибраний 1896 р. для переведення виборів і від тоді законсервований в ролі езекутивного комітета обох партій; він ще весною 1897 р., під свѣжим вражінням останніх виборів до райхерату, переведених спільно обома партіями, візвав усі галицькі інституції обох напрямів, аби вислали відпоручників і зайняли ся сим святкуванням.

Я тут мушу зробити маленький відступ — в інтересах зрозумілості для закордонних читачів — про галицьку політичну термінологію, бо хоч у своїх листах я буду говорити про справи культурного й суспільного життя, але в Галичині у нас нині все так пересякло політикою, без різниці національностей, верстов і становищ, що без цього не одно було-б у моїм говоренню незрозуміле, а наша політична термінологія за Збручем відома дуже слабо, бо тутешні газети, з виїмком „Галичанина“, туди не доходять.

Руська суспільність у Австрії ділить ся на два напрями — національний і другий, котрий досить тяжко назвати так, щоб обняти всі його нюанси; напрями ці виступають, розуміється, виразнійше серед інтелігенції, але в ослаблених формах переходять і між парід, відповідно до того, хто ним проводить. Національний напрям датується, по загальній застої 1850-х рр., тільки від 1860-х рр., коли на сю дорогу виступила, під впливом української літератури, громадка академічної молодіжи; другий напрям дістав у спадщину, з дуже малими виїмками, всі старші генерації австрійських Русинів і рекрутується, роса а роса *diminuendo*, далі. Тепер чисельно взявши обидва напрями майже рівні: між молодшими переважає перший, між старшими другий; між Русинами львівського семінара, як мині казали, тепер націоналів більше двох третин, між академіками інших факультетів ще більше. Квалітативно взявши, перевага лежить рішучо по стороні націоналів, неважаючи на їх роздроблення; політична і культурна робота ведеть ся ними, роля-ж другої партії переважно сходить на негацию, перешкоду, активну й пасивну, роботі націоналів, *ad maiorem Poloniae gloriam*.

Головну масу національного напрямку становлять т. зв. народовці, партія, що виросла з тих перших початків 60-х рр. і в значній мірі зістає й досі під проводом сих піонерів 60-х рр.*). Розрісши ся дуже значно, вона має чимало відтінків і фракцій, котрі вяжуть ся до купи націоналізмом, що останніми часами все більш рішучо прибирає характер загального, українсько-руського, та опозицією до польсько-шляхетського пановання в Галичині, що по теперішньому значить і опозицію до правительства краєвого й центрального. Ніхто не займав ся сею партійною статистикою,

*) Органи: Діло (щоденна газета), Свобода (популярна, маленька), по части — Прапор (клерикальна, місячник).

але я не помилюсь мабуть, коли скажу, що ся партія, при всіх внутрішніх відмінах, має добрих $\frac{9}{10}$ націоналів за собою (не рахуючи розумієть ся балясту тих, що не можуть бути пійякими партизанами, окрім інтересів своєї шкури і жолудка). Решта ділить ся між двома иньшими національними партіями — радикальною й клерикально-правительственною. Радикальна партія, як партія, як організація, дійсно, дуже слаба*), хоч радикалізм, як напрям, змагаєть ся сильно і має будучність перед собою; радикальні партизани з часом переважно прилучають ся до партії народовців, але й самий радикалізм усе сильнійше переходить в маси народовців. Ще слабша клерикально-правительствена партія**), але опираючись на підпору краєвого правительства (себ-то Поляків) і митрополітальних сфер, вона має до своїх услуг згадану вже категорію людей з поза партії. Утворення сих дрібніших партій річ дуже недавня, вона звязана з двома поворотними моментами в політиці народовців.

Народившись, як культурний напрям в 60-х рр., народовство виступило на політичну арену, як політична партія, тільки з кінцем 70-х рр. На початку 80-х рр. воно для спільної боротьби з Поляками чи шляхтою вступає в політичний союз з не-національною партією, але 1890 р. зриває сей союз, входячи в союз з краєвим правительством (се т. зв. в публіцистиці нова ера). Тоді від народовців відділили ся їх радикальні елементи і заявившись против союзу з правительством, утворили свою осібну партію (котрої духовим вождем був неб. М. Драгоманов, а органами двоїжи. Народ, потім Радикал). 1893 р. народовецька партія, розчарувавши ся в союзі з правительством, вернула ся до опозиційної тактики, але при тім вона не злила ся з радикалами; перешкода лежала головно в відносинах до духовенства: радикальна партія займала досить вороже становище до нього, тимчасом як народовецька, числячи в своїх рядах дуже великий процент сьвящеників, займала до нього взагалі дуже прихильне і близьке становище; тай охоти до злучення не було у проводирів обох партій, хоч у своїй діяльності вони сходили ся в численних точках усе ближше. За те ся нова переміна в політиці народов-

*) Орган: маленька газетка для народа: „Громадський голос“.

**) Органи — Руслан, щоденна газета, і по части урядова „Народна часопись“.

ців принесла їм нову сецесію: частина народівців під проводом пос. Барвінського і Вахнянина зісталася при союзі з правительством і в союзі з львівською митрополією пробувала зайняти самостійне становище (т. зв. політика нового курсу). Так утворилося сучасне групування націоналів у Галичині.

Осібні стоять руські націонали на Буковині, ріжнячи ся своєю політичною тактикою: до недавна вони стояли в тіснім союзі з галицькою правительственною партією і взагалі стараються стояти в союзі з правительством, хоч і займають супроти нього далеко більше незалежне становище, ніж галицькі правительственні; але при тім Буковинці, маючи єрархію в ворожих — волоських руках, супроти духовенства стоять на досить неприхильнім, або принаймні зовсім незалежнім становищі.

Що до другої партії, котру я назвав ненаціональною, то в 60-х рр., як я вже сказав, до неї належала майже вся тодішня старша духовна і світська інтелігенція; се була маса консервативна і по своєму аристократична, себ-то неохоча до всякого зближення з народніми масами, сильно спольщена і властиво тільки історичною ненавистю до Поляка відчужена від Поляків: мова родинна і товариська була у неї польська (се по часті заховалося у неї й досі), виховання і культура польські; національна свідомість, дуже неясна, вагалася між проголошеною 1848 р. єдністю з російськими Українцями, ідеєю всеросизма (один нарід від Сяна і до Камчатки) і галицько-руським партикуляризмом. Коли в 60-х рр. став народжуватись національний, українсько-руський напрям, „хлопська мова“ і демократизм націоналів відопхнули від себе сі консервативно-аристократично-клерикальні верстви, і вони схиляються все ближше до всеросизма, тим більше, що як раз тоді, в період тяжкого упадку Австрії і політичного зросту австрійської Польщі, починають вони діставати матеріяльну заемогу з Росії — чи то від самого правительства, чи то від різних інституцій. В своїх руках вони задержали ті загальні інституції, що були в їх володінню в момент сього розлома: старе львівське братство XVI в. — т. зв. Ставропігію, багату інституцію, і ще багатшу (тепер її маєток рахують на 2.000.000) нову фундацію — Народний Дім, основою котрої були даровані цісарем „Русинам міста Львова“ останки знищеного бомбардуванням 1848 р. львівського університета. Се все давало сій партії значну матеріяльну силу — повну перевагу над зложеною переважно

з молодиків „без становища“ національною партією. Вона називала себе твердою — бо „твердо стояла при історичних основах“, чого познакою була її стара „етимологічна“ орто- (чи властиво — како)- графія, звала ся ще старою — з огляду на свій вік, або сьвятоюрською — бо провід її вела львівська митрополітальна консисторія при катедрі сьв. Юра.

Поволі вплив і провід над сею партією — великою численно, але дуже інертною, несвідомою і культурно слабою, забирає купка львівських Русинів, сьвідомих москвофілів, що користали з материяльних російських запомог, стояли на услугах російського правительства і сьвідомо агітували проти націоналів. Маючи в руках публіцистику, що держала ся російськими передплатниками і запомогами (ми чули, що їх газета була часами подекуди там навіть обовязковою для урядів), вони могли в своїм напрямі дуже впливати на партію, що діставала їх часописи за дурно, або за пів дурно. Пропаганду їх улекшувало те, що від початку 70-х рр. кілька разів від певних груп народовців виходили проби порозуміння з Поляками (проба Лаврівського — газ. Основа, потім газ. Мир неб. С. Сембратовича, нарешті „угода“ 1890 р.). Супроти того страху і ненависти, які викликало пановання Поляків у Галичині (що почало ся від 60-х рр.), се давало агітаційний мотив у руки москвофілам: народовців представлявано як польських союзників, зрадників національності, „польську інтригу“ (се пустив у Росії Катков ще в 60-х рр.), головним же агітаційним окликом була „фонетична какографія“; справа їм роздувала ся до значіння питання життя і смерті, не згірше від сьвятого аза і сугубої аилуї московських роскольників; народовецькі видання називано польськими, писаними руськими літерами і т. и.

Зревольтована сею москвофільською пропагандою стара партія рогом ставала проти народовців; їм замкнено вступ до всіх інституцій, що тоді були в її руках, викинено Руську Бесіду з Нар. дома; галицька суспільність поділила ся неперехідною безоднею на два табори, що невпинно ворогували з собою; на початку 70-х рр. се було вже докінченим фактом. Молода народовецька партія, виключена від давнійших руських інституцій, мусіла організувати свої осібні, і так повстав той дивний паралелізм інституцій, що тепер бачимо:

народовецькі :

Товариство ім. Шевченка, засн.
1873 р.

Просьвіта, засн. 1869 р. — для
популярної літератури й на-
родньої осьвіти.

Народня Рада, політичне то-
вариство, засн. 1885 р.

Руська Бесіда (клуб для то-
вариської забави), від 1861 р.

Клуб Русинок, від 1892 р.

Боян, співницьке товариство,
від 1891 р.

Інститут сьв. Миколая („об-
щія квартири“) для учени-
ків гімназій.

Студентське товариство Ака-
демічна Громада.

Газети :

Щоденне — Діло.

Літературна — двотиж. Зоря,
тепер — Літературно-наук.
Вістник.

Популярна — Свобода (лавн.
Батьківщина).

Книжочки „Просьвіти“.

твердої чи москвофільської партії :

Галицько-руська Матиця, 1848
р., ніби наукове товариство,
видає тільки на кілька рік
по томови Сводної літописи,
о. Петрушевича.

Общество ім. Мих. Качковского,
з тожж організацією, за-
сновано на гроші, що пожер-
тував М. Качковский, га-
лицький совітник судовий.

Русская Рада засн. 1871 р.

„Русское Касино“.

„Общество русских дамъ“.
Муза.

Бурея „Народнього дома“ і
Ставропігії.

Тов. „Друг“.

Щоденн. Галичанинъ.

Бесіда, тепер зреформований на
місячник „Живое Слово“.

Русское Слово.

Книжочки Общества ім. Кач-
ковского.

Сей паралелізм особливо характерний у нас у Галичині, краю
бідним і слабо культурним, де звичайно ні одно видавництво не
може з передплатою вийти без дефіциту. Подумати, кілька сили
марнується в сій паралелізмі...

Є, правда, дещо й без паралелів, напр. народовецьке
Товариство педагогічне, запомогові товариства для школярів —

Шкільна Поміч і Руслан (їх заступають згадані бурени і за-
помоги Народ. дому і Ставропігії); взагалі „тверді“ майже
не мають приступу до шкільництва. Далі народовці мають важну
економічну інституцію — Дністер (страховое общество і при ній
щадниця — сберегательная касса), вони-ж мають перевагу в „На-
родній торгівлі“ — товаристві, заснованім на складкові гроші
для витворення руського купецтва, — се спілка, що має
в краю 13 великих корінних (бакалейних) магазинів. Не мають
майже тверді наукових видавництв, і в усякім разі те, що вони
видають часом, ані в порівнянні не може йти з новішим науко-
вим рухом націоналів. За те вони мають аж дві багаті інсти-
туції — Нар. дім і Ставропігію. Правда, ті інституції особли-
вого життя не показують, як і взагалі діяльність „твердих“ інсти-
туцій більше сходить на консервування того „твердого“, реакцій-
ного і антинаціонального напрямку, маніфестування його *ut aliquid*
fecisse videatur супроти народовецького руху, агітування й інсинуо-
вання на сей останній, деморалізування молодіжи через ті
бурени і ріжні подачки та стипендії — взагалі марнування гроша,
зібраного руським народом на культурні потреби, та тих загра-
ничних пособій, — і ослаблювання руських сил в теперішній тяж-
кій боротьбі.

Сего тим більше треба жалувати, що між тими твердими і „пó-
твердими“ (твердуватими), особливо на провінції, є дійсно чимало
людей чесних, характерних, щирих патріотів, що радо посв'ячу-
ють ся народній роботі, тільки збаламучені тою москвофільською
агітацією, відвертають ся від народовецької організації та сліпо
йдуть за комендою львівських матадорів та їх сліпих адентів на
провінції.

Се було причиною, що народовці від давна пробували збли-
зити ся з сими твердими та виemannципувавши їх зпід впливу мо-
сквофільської преси та її штабу, сконсолідувати ся на ґрунті прак-
тичної роботи, бо ясна річ, що практична робота на селі для
кожного патріота може бути тільки одна, чи для народовця
чи для „твердого“, аби тільки він не давав себе баламутити і не
віддавав своїх сил замість позитивної роботи, за з і м і т. и.
Тільки се все не удавалось: москвофільська преса не тратила
свого впливу, а москвофільський штаб, котрому народні інтереси
галицької Руси не більше лежали на серці, як інтереси китай-
ської політики, бо він залежав від ласки міродайних російських

сфер, і сюди була звернена його політика, — сей штаб заєдно бороздив сьому порозумінню, щоб не випустити зіпд свого впливу ту тверду масу, без котрої він, розумієть ся, не мав би ніякого значіння. Так, я вже згадував, у 80-х рр. народовці були навязали союз з твердими, але вкінці, знеохочені до найбільшого степеня вічною перфідією й ворогованнем їх проводирів, розірвали його, надіючи ся оперти ся на правительстві. Розірвавши союз з правительством, народовці знову кількома наворотами пробували відновити союз з твердими, можливо усунувши їх москвофільських провідників, але з сього не виходило нічого. Нарешті в осени 1896 р., коли пок. митрополит попробував силою свого єпископського впливу притягнути духовенство для правительственной партії (що тоді заманіфестувала ся для сього клерикальною, прибравши імя „Руського католицького союзу“) провінцияльне духовенство, виступивши як оден муж против сього, силою реакції взяло ся до консолідації й утворило новий політичний ареонаг, з людей обох партій, усунувши львівські політичні клуби, щоб усунути перешкоди від москвофілів, і йому поручило переведенне виборів до райсхрату 1897 р.

Я не буду входити в оцінку політичної вартости сього союзу, як явища політичної тактики. Мушу сконстатувати тільки, що хоч вибори не дали особливо важних результатів, суспільність взагалі взявши була задоволена з сього союзу: обидві партії ішли взагалі згідно в політичній акції, а хоч радикальна партія до союзу не приступила і була йому противна, але робота йшла на практиці досить згідно й із сеї сторони, більшість кандидатів були спільні для всіх трох партій. Тільки правительственні Русини, розумієть ся, стояли осторонь, бо союз мав характер рішучої опозиції.

Отже по скінченню тих виборів проводирі сього компроміса, підохочені тим успіхом, задумали задержати той сконсолідований виборчий комітет в ролі езекутивного комітета на далі, і на перший початок дали йому ініціативу сьвяткування знесення панщини і відродження Галицької Руси, щоб зробити з нього величаву політичну маніфестацию всеї Руси супроти шляхетсько-польських верств, та поручили йому скликати для сього відпоручників львівських інституцій обох партій. Се була рішуча помилка, як би не було з політичною консолідацією: тим часом як тут роблено навмисно так, щоб поминути москвофільський штаб і взагалі всякі

скрайні елементи, тепер поручало ся народовцям засісти до роботи з відпоручниками головних твердинь москвофільства, і то до якої роботи — святкувати не тільки знесення панщини, справу отже чисто соціальну і політичну, що не мала нічого до ріжниць національних і культурних напрямів, — але й національне і культурне відродження Галицької Руси, святкувати з тими, що відцурали ся розпочатої 1848 р. праці, вирікли ся своєї національності, заманіфестованої тоді, і потім усі сили уживали як раз на те, аби відновлене народовцями 60-их р. се відродження спинити, здискредитувати, споганити. Правда, деякі „хитрі Малороси“ зпоміж народовців потішали себе, що мовляв коли тверді прилучають ся до святкування відродження 1848 р., то тим самим способом завдають брехню своїй пізнійшій абдикації, признають себе до нашого табору. Коли б так, то тверді і москвофіли мусіли б на память 1848 р. вдарити ся покайно в груди, посипати голову попільом тих усіх інсинуацій, які вийшли від їх партії за ті 20 р., і признавши, що збочили від принципів, виголошених 1848 р., пристати до народовців. Але такого покайного настрою у них зовсім не було видно; вони, очевидно, зіставляючи народовцям святкувати 1848 р. так, як вони розуміли, святкували його собі, як рік народження своєї партії *in statu praesenti*, котру народовці мовби акцентували, приймаючи до сього святкування.

Ся фальш була відчута в народовецьких кругах. Ряд товариств — Наукове товариство ім. Шевченка, Педагогічне, Академічна Громада — заздалегідь заявили, що не візьмуть участі в сконсолідованих святках; але й багато народовців, що не спромогли ся вийти з солідарности з своєю партією, і навіть засідали по різних спільних комітетах, не могли потаїти того прикрого чуття, яке будила у них ювілейна спільність з ріжними ноторичними ворогами народовецького напрямку. Се відбило ся і на самих ювілейних святках. Як було в своїм часі описано в хроніці Л.-н. Вістника, по уложеному пляну мали відбутися маленькі свята по всіх селах, більші — по повітових містах, і нарешті ювілей-монстр у Львові, з вічем, концертом і т. и. Більші ювілеї пройшли, скільки можна судити, досить середньо, львівський же ювілей рішучо не удав ся. Не видно було між інтелігенцією одушевлення, а самі ювілейні події не могли його викликати. Комітет нетактовно дав слово на вічі відпоручнику москвофільського „Друга“, і академіки Академічної Громади уважали се провокацією; коли

підчас промови того відпоручника обізвали ся голоси академіків-народовців з застереженням, то се дало повід до бійки.

Се рішучо знеохотило багатьох до сього сьвята. Прихильники консолідації гудили молодіж, але вражінше від сих голов, порозбиваних москвофільськими паттками, робило свій вплив. Неохота до консолідації стала все сильнійше прокидатися в народовецьких кругах. До сього прилучило ся поведіння москвофільської преси: тим часом як народовецька совістно дотримувала даного при уложенню союзу поручення пресї обох партій — оминати всяке межипартійне дражнення, москвофільська не переставала нападати на народовство, на „какографію“ (фонетику) і т. и. З поводу статей д. Маковея в Спете бургських Вѣдомостяхъ „Галичанинъ“ розпочав формальний похід на народовство. Особливо-ж вправила народовців кампанія, котру розпочали москвофіли на Просьвіту: вони закидали їй, що вона „запродала Полякам руські букви“, агітували проти неї в своїх газетах, а на зборах Общества імени Качковського в Самборі, літом 1898 р., не пожалували публичної лайки на її адресу. Повід до сього дало те, що сього року на загальних зборах Просьвіти прийнято фонетичну правопись; ся справа виникала останніми часами на кождих зборах Просьвіти, але що останніми часами в сю справу безпотрібно вліз краєвий сойм, зажадавши (не без участі руських правительственных послів) від Просьвіти, аби вона прийняла фонетичну правопись, то се й дало повід до агітації, що Просьвіта мовляв прийняла фонетику, аби не стратити субвенції, продала руські букви; з одного повіту тверді подали спільну заяву, що вони всі вступлять до Просьвіти, коли вона зречеть ся субвенцій і прийме назад етимологію! Се все в кінці дуже сильно захитало консолідацією, так що тепер трудно навіть сказати, чи вона існує в дійсности. Декотрі з виднійших народовецьких проводирів обстають за консолідацією, доводячи її велику користність для всякої організації на провінції, але прикре почуте якогось опортуністичного компроміса, видно, муляє у багатьох.

Серед такого настрою відбуло ся сьвяткування столітя Енеїди, столітя нової української літератури і національного відродження; ініціативу взяло Наукове товариство ім. Шевченка, а до сьвяткування забрали ся націонали вже самі, без участі консолідації. Несвідомо у більшости, свідомо у меншости — се була реакція проти консолідованих, компромісових весняних ювілеїв, і те глухе незадоволення з компроміса, на мій погляд, немало

причинило ся до ювілейного ентузіазма. Се була маніфестація українсько-руської народности на всі fronti, і се почуте само-стійности, незв'язанности відзивало ся в св'ятотнім настрою. Взагалі осінні св'ята удали ся далеко ліпше, ніж весняні. Кульмінаційна точка — львівські св'ята — випали далеко ліпше, без порівняння з весняним св'ятком. Русь рушила ся, як ще не бувало; в театрі не памятали подібного здвига народа; одушевлення було щире, невимушене; дійсно щасливі хвилі були пережиті в ті дні руською суспільністю. За львівськими св'ятами пішли великі св'ята в Чернівцях, Перемишлі, Ставїславові і більші або менші по иньшій провінції або у самім Львові, і на мій погляд, дали виразну науку, що українсько-руські націонали повинні шукати жерел сили й енергії не в союзах з посторонніми елементами, а в самих собі, не в компромісах та опортунізмі, а в свідомості тої великої хвилі, яку переживає наша народність, тих обов'язків, які вона вкладає на сучасні покоління, і в тім почутю великої, невичерпаної моральної сили, яка дійсно бє з теперішнього нашого національного руху.

Сим характером осінніх св'ят пояснюєть ся, що й галицькі общероси і Поляки стріли їх неприхильно або навіть ворожо. Грандіозний характер сих маніфестацій зробив, видно, і на сих і на тих прикре вражіння. Тим часом як різні російські інституції з великими симпатіями повитали се культурне св'ято, галицькі тверді інституції відсунули ся від участі, а москвофільська преса збувши св'ято неприхильними замітками, з початку виступила з закидами, що українсько-руські націонали неправно присвоїли собі Котляревського і Шевченка (останнє з нагоди видання в Коломиї Білоусом перелицьованих на тверде конито Гайдамаків, з клішами з вид. Гайдамаків Сластьона), а в кінці заповіли св'яткування ювілею Пушкіна. Польські наукові інституції теж забавили ся в повну абстїненцію (подібну політику можна номітити взагалі в галицько-польських наукових кругах в останніх роках — нпр. стараючись слїдити за новинами науковими за Збручом, наукові огляди польські дуже старанно ігнорують явища нашого галицького наукового руху); деякі часописи навіть ворожо відозвали ся про осінні ювілеї, а афекти до Русинів польської суспільности дуже характерно виявили ся з нагоди побуту Брандеса у Львові в падолисті: коли Русини запросили Брандеса в гості до себе на Бесїду, він пообіцяв, але мусїв узяти свою обіцянку назад, бо львівські

Поляки, що запросили його до Львова, пояснили, що вважають сих Русинів „своїми ворогами або бодай різкими противниками“, а замір Брандеса — явити ся у них в гостях, за рід зради, Брандес же уважав себе звязаним супроти них в сій гостинні. Правда, гарне закінчення старих польських заяв про одність Русинів і Поляків (се саме перед тим ще твердив краківський Czas з нагоди представлення в краківськiм театрі, споряженого краківськими Русинами з поводу ювілею українсько-руської літератури) і чудесне pendant до сьогорічних маніфестацій зазбручських Українців в симпатіях до Поляків (з нагоди Міцкевичівського ювілею)!...

Але вергаю до ювілейних св'ят. З подібними св'ятами часто вяжеть ся бездійна радість, почуте довершеного факту, задоволеного спочивання на лаврах. Але в тім многоювілейнім році бракувало його у Русинів; хіба може воно було у деяких твердих, що тягом відпочивають, ждучи того, як усе готове спаде їм на голову. Навіть при щирім, радіснім одушевленню осінніх св'ят бракувало його. Ювілейні св'ята переходили під неустанным окликом: „організуватись!“, під неустанным покликом до роботи, до боротьби з втіленими і безплотними ворогами нашого національного розвою. Сказавши фігурно, се було як би богослуження серед узброєних вояків, де при кождім побожнім руху зібраних греміла на них зброя. Подібного організаційного руху в найріжніших напрямках, як у сiм році, певне не було ще ніколи, від самого 1848 р. Заложено або й уведено в життя краєвий кредитовий союз (має се бути руський банк на ширшій міру), товариство для розвою штуки, українсько-руську видавничу спілку, товариство будови руського театру — у Львові, Підгірську спілку — для торгівлі свиньми — в Станиславові, запроєктовано товариство драматичне, засновано запомоговий фонд для літератів, засновано першу виділову школу у Львові (приватно, бо не можна було добити ся публичної), запроєктовано ремісничу бурсу і бурсу для синів народніх учителів у Львові, введено в життя бурсу в Новім Санчу — для синів руських підгірян (Лемків) західньої Галичини, появило ся (в проєкті чи у начатках) кілька народніх домів у ріжних повітових містах, 184 нових читалень Просвіти по селах (а було їх з кінцем попереднього року всього близько 600), в сфері літератури — наш літературний місячник, кілька нових серій в публікаціях Наукового товариства імени Шевченка, між ними — початок медичної часописи, і т. н., і т. н. Все се переважно

без помочи, а з перешкодами з усіх боків, силами самої руської суспільности.

Дивлячись на невиданий перед тим рух сих останніх років скептики не раз висловляли мені гадку, що се рух штучно викликаний енергією і впливами одиниць, не якийсь розвій відродження, а хвилевий вибух, чи навіть — агонія. З сим поглядом рішучо не можна згодитись, хоч то, розуміть ся, правда, що тут, як і у всяких початках усякого розвою, грає велику ролю енергія одиниць; власне той факт, що рух іде вже довший час, усе змагаючись, не вважаючи на зміни в особах проводирів і їх впливах, не вважаючи на кардинальні переміни в відносинах, тяжкі невдачі і розчаровання, — се все показує, що се ані агонія, ані вибух, тільки справдешня еволюція, котра просто елементарною силою захоплює все ширші круги, витворює небувалу енергію, розбуджує невидні перед тим здібности і сили...

Трагічна сторона сього найновішого розвою полягає в тім, що сей рух, ся організація припала як раз на часи сильного і повсечасного зубожіння краю, а тим часом вимагала великих жертв від суспільности. Прошу українського читача представити собі край з триміліоною українською людністю, край виключно рілничий, але з рілним господарством дуже лихим, перестарілим і для того мало продуктивним. В сім краю руська організаційна робота оперує головно тільки селянством і сьвященством, бо більша посілість (крупная поземельная собственность) в руках Поляків і Жидів, міщанство переважно спольщене, Русини-урядники і народні учителі остільки залежні і стероризовані, що переважно не беруть участи в народній роботі. Торговля в руках Жидів, що з материяльних інтересів тримають ся Поляків; промислу нема ніякого, капіталикладають ся хіба в гуральні (винокуренные заводы) та в горівчані аренди. Краї ліпше організовані економічно — Угорщина, Чехия, німецькі краї Австрії не тільки засипають край фабрикатами, але своєю конкуренцією збивають ціни рілних продуктів. Кілька лихих років підорвали добробут зелянина; податок тяжкий; одинокий зарібок — господарський, на панських фільварках, оплачується нечувано низько завдяки надвишці робочих рук і малопродуктивности самого фільваркового господарства; я знаю, що денна робота зимою на фільварках платить ся по 20, і навіть по 10 коп. подекуди, а за 30 коп. селянин робить з своїм возом і двома кіньми! При тім ніякої опіки селянству

і страшний деструктивний вплив того, що управа краєм лежить в руках верстви, котра всіми способами старається удержати свій status possidendi! В результаті невимовно прикрі обставини, збіднінне мас (взагалі краю), а з ними і головної маси руської інтелігенції — сьвященства.

При тім уся вага культурної роботи за цілий українсько-руський нарід спадає на сю маленьку Галичину; сучасні порядки і відносини на російській Україні позбавляють майже всякої помочи звідти, а нечувані в цивілізованім сьвіті цензурні постанови не дають можливости навіть якихсь тіснійших зносин, обзнайомлення...

Се ситуація о стільки прикра, що можна-б прийти в розпуку, як би забути, що вона не вічна, се одно, а друге — що коли ми маємо діло з суспільним, національним організмом, то тут приходить чинник, супроти котрого тратять своє фаталістичне значінне всякі економічні й взагалі материяльні чинники, — духові, моральні сили.

Observer

